

حسین و شری

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

حسین و حسن

چاپ، صحافی و لیتوگرافی؛ وزاره پرداز اندیشه-چاپ اندیشه
 چاپ اول: ۱۳۹۶
 شمارگان: ۱۱۱۰ - نسخه
 شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۰۲۰-۷۲۰-۲

سرشناسه: فرجی، حسین، ۱۳۲۸،
 عنوان و نام پندیداور: ساختار نمایشی قصه‌های قرآن / حسین

فرجی، [برای] دفتر موسیقی سوره مهر.
 مشخصات نشر: تهران: شرکت انتشارات سوره مهر، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری: ۴۷۲ ص.
 شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۰۲۰-۷۲-۲

وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
 یادداشت: کتابخانه: ص. ۴۸۰ - ۴۷۵.

یادداشت: نمایه.

موضوع: قرآن -- قصه‌ها -- نقد و تفسیر

.Qur'an stories -- Criticism, interpretation, etc.
 شناسه افزوده: شرکت انتشارات سوره مهر

شناسه افزوده: شرکت انتشارات سوره مهر، دفتر موسیقی
 ردیف‌بندی کنگره: ۱۳۹۶/۹/۴/۹ BP88/۹

ردیف‌بندی دیوی: ۱۵۶/۱۵۷
 شماره کتاب‌شناسی ملی: ۴۹۶۷-۳

نشانی: تهران، خیابان حافظه، خیابان رشت، بلاک ۲۲
 صندوق پستی: ۱۵۸۱۵-۱۱۴۶

تلفن: ۰۲۶۱۹۴۲ سامانه پیامک: ۰۰۰-۵۲۱۹

تلفن مرکز پیغام: ۰۶۶۴۶۰۹۹۳ فکس: ۰۶۶۴۶۹۹۵
 www.soroush.mehr.ir

فهرست

۹	پیش‌گفتار
۱۱	مقدمه
۲۳	فصل اول: پیشینه
۲۵	مقدمه
۵۹	فصل دوم: مباحث و مفاهیم نظری
۶۱	واژه‌شناسی مفاهیم قصه‌های قرآن
۶۲	چگونگی شکل‌گیری قصه‌ها
۶۳	تفسیم‌بندی و کیفیت قصه‌ها در قرآن
۶۴	تفسیر قصه‌ها
۶۵	روش قصه‌پردازی در قرآن
۶۹	قصه‌های قرآن به منزله یک مجموعه مستقل
۷۱	جایگاه قصه‌ها در تعلیم و تربیت و اخلاق
۷۲	قصه‌های قرآن و روایت تاریخ
۷۳	قصه‌های قرآن و روایت و داستان سرایی
۷۴	قصه‌های قرآن به مثابه الگوی زیستی
۷۵	قصه‌های قرآن و بایدها و نبایدهای بشری
۷۷	قصه‌های اصلی و فرعی قرآن
۷۸	فهرست قصه‌های قرآنی
۸۷	هنر و جایگاه آن در قصه‌های قرآن

۸۸	زیبایی‌شناسی هنر و قصه‌های قرآن
۹۰	قصه، داستان، رمان
۹۲	اصول و فنون داستان و قصه‌گویی
۹۴	انواع قصه
۹۵	درام و نمایشنامه
۹۷	ساختمار نمایشنامه
۱۰۶	تطبیق قصه‌های قرآن و درام‌نویسی
فصل سوم: تحلیل و بررسی قصه‌های قرآنی	
۱۰۹	قصه آدم(ع)
۱۱۱	قصه ادريس(ع)
۱۳۵	قصه نوح(ع)
۱۴۵	قصه قوم هود(ع)
۱۶۰	قصه صالح(ع)
۱۷۳	قصه ابراهیم(ع)
۱۸۷	قصه قوم لوط
۲۱۴	قصه یوسف(ع)
۲۲۹	قصه موسی(ع) و فرعون
۲۶۵	قصه سلیمان(ع)
۳۲۵	قصه یونس(ع)
۳۴۱	قصه اصحاب کهف
۳۵۱	قصه عیسی(ع)
۳۶۴	معراج پیامبر
۳۷۸	
۳۸۹	فصل چهارم: نتایج تحقیق
۳۹۱	مقدمه
۳۹۱	تم (مضمون) در قصه‌های قرآن
۳۹۳	طرح داستانی در قصه‌های قرآن
۳۹۶	نقطه شروع در قصه‌های قرآن
۴۰۰	شخصیت در قصه‌های قرآن
۴۰۸	گفت و گو در قصه‌های قرآن

تضاد در شخصیت‌های قصه‌های قرآن.....	۴۱۰
کشمکش در قصه‌های قرآن.....	۴۱۲
گره‌افکنی در قصه‌های قرآن.....	۴۱۶
بحaran در قصه‌های قرآن.....	۴۱۷
تعليق در قصه‌های قرآن.....	۴۱۹
گره‌گشایی در قصه‌های قرآن.....	۴۲۲
نتیجه‌گیری در قصه‌های قرآن.....	۴۲۴
نمودارهایی از جنبه‌های دراماتیک در قصه‌های قرآن.....	۴۲۶
نتیجه‌گیری.....	۴۳۷
اعلام.....	۴۴۳
منابع و مأخذ.....	۴۶۵

پیش‌گفتار

سال‌ها فعالیت در عرصهٔ تئاتر حرفه‌ای، مطالعه، تحصیل و تدریس در دانشگاه، احساس نیاز برای پی‌گیری جایگاه و پیشینهٔ ادبیات نمایشی در ایران، و استفاده از ظرفیت‌های بنیادین اندیشه‌های اسلامی و ایرانی باعث شد نگاهی دوباره به این عرصه بیندازم. از طرفی، فرهنگ و ارزش‌های گذشته و حال را بررسی کردم و نیمنگاهی به ارتباط این موضوعاتِ مهم با ادبیات نمایشی داشتم تا شاید از طریق این پیوند به جایگاهی بایسته در ادبیات نمایشی آینده این مرز و بوم دست یابم. تحقق این امر ممکن نبود جز طی مسیری سخت و پرپیچ و خم و تلاشی چندساله که به تدوین این کتاب انجامید. امیدوارم این پژوهش زمینه‌ای فراهم کند تا با پی‌گیری دیگر عزیزان دلسوز و فرهیخته این سرزمین در آینده‌ای نه‌چندان دور شاهد شکل‌گیری آثار نمایشی تازه در ساحتی مقدس و با الهام گرفتن از آموزه‌های بزرگ و انسان‌ساز قرآن کریم باشیم.

پس از حمد و سپاس به درگاه خداوند بزرگ، بر خود لازم می‌دانم از تمامی استادان عزیز و فرهیخته و دلسوزی که راه و روش چگونه اندیشیدن را به من آموختند، آقایان: دکتر مهدی پور رضاییان، دکتر حبیب‌الله آیت‌الله‌ی، دکتر حسین‌الهی قمشه‌ای، دکتر حبیب‌الله

لزگی، استاد محمدعلی رجبی، دکتر علی اصغر شیرازی، دکتر فرهاد ناظرزاده کرمانی، و پروفسور احمد کامیابی مسک، سپاس‌گزاری کنم. این کتاب را به روح بزرگ پدر و مادر عزیزم، همسرم رؤیا روزبهانی، و گل‌های زندگیم آرزو و آزاده فرخی تقدیم می‌کنم.

مقدمه

قرآن کریم منبع وحی الهی است که برای راهنمایی و هدایت انسان بر پیامبر خاتم^(ص) نازل شده است؛ معجزه‌ای بس گرانقدر که آدمی را به والاترین اهداف و آرمان‌ها هدایت می‌کند. آیات قرآن سرشار از روش‌ها و راه‌های چگونه زیستن است و خداوند با پند و اندرز و روایت‌های خود چراغی روشن در مقابل بشر قرار داده است.

خداوند در سرتاسر قرآن انسان را مخاطب قرار داده و به نیکی دعوت کرده است؛ در نقطه مقابل، انسان را از گناه و فساد پرهیز و به گناهکاران وعده عذاب می‌دهد. قصه‌های قرآن در میان سوره‌ها و آیاتی قرار دارند که در آن‌ها از مستقیم‌گویی پرهیز شده است. این سوره‌ها و آیات در قالب روایت و داستان‌های اصلی و پراکنده مخاطب را با خود همراه می‌کنند. مهم‌ترین هدف تئاتر و خلق نمایشنامه نیز ایجاد زمینه تغییر و تحول در وجود آدمی و در واقع تزکیه نفس است. هدف نهایی از مطالعه تحلیلی جنبه‌های دراماتیک قصه‌های قرآن ایجاد زمینه و کسب ساختار و دانش ساخت‌وسازهایی قرآن ادبیات نمایشی است که طی آن بتوان با یافتن آنگونه ابعاد گوناگون اخلاقی، آموزشی، فرهنگی، و اجتماعی ارزش الهی و اعتبار دارند.

- برای استفاده مخاطبان به آثار نمایشی تبدیل کرد. این ارتباط به طور قطع به احیای مضامین دینی و گسترش آن در ادبیات نمایشی خواهد انجامید؛ موضوعی که در شرایط کنونی هنر و تئاتر ایران نیازی ضروری قلمداد می‌شود.

متأسفانه تاکنون در حوزه نمایشنامه‌نویسی پژوهشی در خور توجه انجام نشده است؛ بنابراین دست‌اندرکاران عرصه تئاتر و درام و ادبیات باید در این زمینه تحقیق و پژوهش کنند تا با تکیه بر دستاوردهای آن‌ها بتوانیم به ادبیات نمایشی مرتبط با فرهنگ و آداب و سنت خویش دست یابیم. براستی تا کی باید دست به دامانِ غربی‌ها باشیم تا آن‌ها در عرصه ادبیات و فرهنگ و مذهبِ ما تحقیق کنند و ما مصرف‌کننده باشیم؟ چرا باید در زمینه تعزیه، هنرهاستی، نگارگری، و به طور کلی فرهنگ و آداب و رسوم این سرزمین کهن همواره چشم به راه تحقیقات و منابعی باشیم که محصول بررسی پژوهشگران غربی است؟ درباره هنرها مذهبی می‌توان تأثیرات یک نمونه شاخص آن، یعنی تعزیه، را طی چندین قرن بر مخاطبان ذکر کرد که نوعی نمایش مذهبی برگرفته از باورهای عمیق مذهبی مسلمانان درباره زندگی و شهادت امام حسین^(۴) است.

با توجه به اهمیت دستیابی به درام شرقی و ایرانی - اسلامی، اگر در حوزه ادبیات نمایشی پژوهش‌های مناسبی انجام بگیرد و کارکردهای این هنر را در قصه‌های قرآن و سایر منابع تاریخی و کهن ایران جست‌وجو کنیم، و نیز با مطالعه تحلیلی جنبه‌های دراماتیک قصه‌های قرآن، در حوزه درام به جایگاهی ارزشمند دست خواهیم یافت. و این به دست نمی‌آید جز با بازگشت به فرهنگ خودی و استفاده از غنای آن. مطالعه تحلیلی جنبه‌های دراماتیک در قصه‌های قرآن امکانی را به وجود می‌آورد تا بتوان از قابلیت‌های گسترده‌ای

که به لحاظ ایدئولوژی، فرهنگ، اخلاق، انسان‌سازی، پند و موعظه، و بایدها و نبایدهای خلقت در حوزه قرآن وجود دارد به بهترین شکل ممکن استفاده کرد و در قالب یک اثر هنری درامی جاودانه ساخت و نمایشنامه‌ای مرتبط با آیات قرآن طراحی و به مخاطب عرضه کرد. تجربه ساخت چند مجموعه تلویزیونی براساس قرآن اگرچه کاستی‌هایی داشت، نشان داد که در شرایط معمولی هم می‌توان ترجمان قصه‌های قرآن را به مخاطب ارائه و نتیجه دلخواه را دریافت کرد. می‌توان با نگاهی تازمتر و تفسیری بدروزتر به بازنگاری اندیشه‌های قرآنی پرداخت و به طور جدی به هنر متعدد و اصالت هنر توجه کرد.

در این پژوهش قصه‌های قرآن در پنج فصل بررسی شده و انطباق یا عدم انطباق آنها با اصول درام و نمایشنامه‌نویسی تحلیل شده است. درنهایت، فرایند حاصل^۱ راه و روش عملی چگونگی نگارش قصه‌های قرآنی است.

نتیجه این پژوهش می‌تواند راهکاری باشد برای نویسنده‌گان و پژوهشگران بعدی تا به کشف و شهودی دیگر در ادبیات نمایشی دست یابند.

موضوعات مطرح شده در این کتاب عبارت‌اند از: قابلیت‌های دراماتیک قصه‌های قرآن، بررسی و اثبات میزان این قابلیت‌ها در شکل‌گیری یک نمایشنامه، شخصیت‌پردازی، گفت‌وگو، فضای موجود در قصه‌های قرآن و انطباق آنها با عناصری چون داستان نمایش، شخصیت‌پردازی، دیالوگ یا گفت‌وگوهای نمایشی، مقدمه‌چینی، گره‌افکنی، کشمکش، فضاسازی نمایشی، تعلیق، بحران، ستیز، چالش، فرود، و نتیجه‌گیری در یک نمایشنامه، مخاطبان پژوهش، جامعه‌آماری، و نمونه‌های پژوهش.

از طرفی، با مرور آثار و پژوهش‌های انجام شده در داخل کشور می‌توان دیدگاه و نظریات پژوهشگران دیگر را در این زمینه بررسی کرد. در مقاله‌ها یا کتاب‌های منتشر شده در زمینه قصه‌های قرآن، بیشتر جنبه‌های هنری قرآن، تفسیر آیات، و مفاهیم اخلاقی و اجتماعی قصه‌ها بررسی شده است. و بیشتر پژوهش‌های موجود درباره قصه یوسف^(۴) است و از زوایای گوناگون، مثل شخصیت‌پردازی، حکمت، فلسفه، و ادبیات، به این قصه پرداخته شده است.

در حوزه مباحث نظری تحقیق این موضوعات بحث و بررسی شده‌اند: واژه‌شناسی مفاهیم قصه‌های قرآن، چگونگی شکل‌گیری قصه‌ها، تقسیم‌بندی و کیفیت قصه‌ها، تفسیر قصه‌ها، روش قصه‌پردازی، جایگاه قصه در تعلیم و تربیت و اخلاق، روایت تاریخ و داستان‌سرایی قصه‌های قرآن به مثابه الگوی زیستی - بشری، بایدها و نبایدهای بشری در قصه‌های قرآن، قصه‌های اصلی و فرعی، فهرست و جدول قصه‌های قرآنی، هنر و جایگاه آن در قصه‌های قرآن، قصه و داستان و رمان و اصول و فنون داستان و قصه‌گویی، انواع قصه و درام، نمایشنامه و ساختار نمایشنامه، و تطبیق قصه‌ها و درام. شناخت دو عنصر اصلی پژوهش، یعنی مباحث نظری در مورد درام‌نویسی و نمایشنامه‌نویسی از یک سو، و شناخت قصه‌های قرآن از منظرهای متفاوت و بررسی ترکیبی این دو پدیده و تحلیل این فرایند از دیگر سو، نتیجه‌نهایی را پیش روی مخاطب قرار می‌دهد.

در این کتاب ۳۴ قصه با عنوانین قصه آدم^(۴)، خلقت آدم^(۴)، عهد گرفتن از فرزندان آدم^(۴)، آدم^(۴) و حوا، هایل و قabil، وفات آدم^(۴)، قصه ادریس^(۴)، قصه نوح^(۴)، قصه قوم هود^(۴)، قصه صالح^(۴)، قصه ابراهیم^(۴)، ابراهیم^(۴) و بتان، ابراهیم^(۴) در آتش، جنگ نمرود با خدا و زنده شدن مرغان، ابراهیم^(۴) و ساره، ابراهیم^(۴) و هاجر، ذبح اسماعیل^(۴)، مقام

ابراهیم^(ع)، قصه قوم لوط، قصه یوسف^(ع)، یوسف^(ع) و برادران، فروختن یوسف^(ع)، عزیز مصر یوسف^(ع) را می خرد، یوسف^(ع) و زلیخا، یوسف^(ع) در زندان، وزارت یوسف^(ع)، دیدار یوسف^(ع) با برادران، دیدار یعقوب^(ع) و یوسف^(ع)، قصه موسی^(ع) و فرعون، قصه سلیمان^(ع) و داود^(ع)، قصه یونس^(ع)، اصحاب کهف، عیسی^(ع)، و معراج پیامبر^(ص) بحث و بررسی شده‌اند. پس از مطرح کردن قصه مورد نظر، به ترتیب درج آن‌ها در قرآن کریم، ابتدا ترجمه آیات مربوط به هر قصه براساس ترجمه گران‌سنگ حسین الهی قمشه‌ای ارائه و سپس خلاصه‌ای از قصه قرآنی بیان شده است. در مرحله بعد، با توجه به عناصر ساختاری در نمایشنامه‌نویسی، قصه‌ها نقد و بررسی شده‌اند.

بیان ضرورت و اهمیت پژوهش

مطالعه تحلیلی از روش‌های علمی و هدفمند پژوهش و تحقیق درباره پدیده‌هاست. بی‌شک، ارزیابی، نقد و بررسی، ساختارمند کردن یک موضوع و نظریه، و دستیابی به اجزای ساختاری شکل‌دهنده یک پدیده، متضمن تعریف و تحلیل و سپس تقسیم‌بندی و شناخت عناصر موجود در آن است. مطالعه تحلیلی این امکان را فراهم می‌کند تا پژوهشگر موضوع مورد تحقیق را با ارزیابی دقیق و شناخت پارامترهای موجود در آن مطالعه کند و نتیجه حاصل از آن را به منزله یک دستورالعمل در اختیار مخاطب و پژوهشگران قرار دهد. در این پژوهش، جزء به جزء، عناصر ساختاری را با مصادق‌های عینی موجود در یک موضوع بررسی و درنهایت تطابق این عناصر با موضوع مورد نظر را اثبات یا انکار می‌کنیم.

جنبه‌های دراماتیک قصه‌های قرآنی در سه بخش اصلی تحلیل و بررسی شده است:

۱. مطالعه تحلیلی به منزله ابزار و روش کار.
 ۲. جنبه‌های نمایشی یا ساختار نمایشی و عناصر دراماتیک به منزله عناصر علمی و فنی پژوهش که تحقیق در صدد اثبات آن با قصه‌های قرآن است.
 ۳. قصه‌های قرآن منبع و موضوع تحقیق و به عبارتی تعریف نهایی چگونگی بروز و ظهور درام در قصه‌های قرآن است.
در این پژوهش، روش تحلیل و مطالعه تحلیلی بر مبنای ظرف و مظروف و قیاس انجام گرفته است. بدیهی است نمایشنامه و جنبه‌های نمایشی بر اساس تعاریف تعیین شده قواعد و چارچوب مشخصی دارد. اصول درام‌نویسی و نمایشنامه‌نویسی نیز طی قرون متتمادی - از عصر یونان باستان تاکنون - قواعدی مشخص دارد. البته، با توجه به سبک‌ها و شیوه‌های متفاوت هتری، در اجزای نمایشنامه‌ها تغییراتی صورت می‌گیرد، اما در کلیت نمایشنامه متنی وجود دارد که دارای کنش بوده و از دیالوگ و فضاسازی بهره‌مند است و داستانی را روایت می‌کند که به سرانجامی تلغی یا شیرین منتهی می‌شود.
- قصه‌های قرآن نیز شکل و تعریفی مشخص دارد. برخی از قصه‌ها درباره پیامبران، اقوام، خصوصیات اخلاقی و انسانی، بایدها و نبایدهای بشری، پند و موعظه، و... است. برخی قصه‌ها پیوسته و طولانی‌اند و حتی در سوره‌ای از قرآن به صورت کامل آمده‌اند. برخی قصه‌ها نیز کوتاه و در سوره‌های مختلف پراکنده‌اند، اما در هر سوره به تناسب کارکرد اخلاقی، آموزشی، پندآموزی، تاریخی، سرزنش اقوام، و گاهی برای تهدید کافران مطرح شده‌اند. قصه‌های قرآن تدبیر، اندیشه، آینده‌نگری، بیم و اضطراب، شادی، و امید را برای مخاطب به ارمغان می‌آورد. در نهایت، پژوهشگر در صدد اثبات این نظریه است که آیا قصه‌های قرآنی جنبه دراماتیک دارند و می‌توان این

مجموعه را با نمایشنامه‌های مرسوم کلاسیک جهان و ایران یا آثار غیرکلاسیک اما دراماتیک مقایسه کرد؟ طبیعی است که اثبات یا رد این پرسش پژوهشی را در برابر خواننده قرار می‌دهد که با پیگیری آن می‌توان راه تازه‌ای را در مسیر نگارش نمایشنامه با رویکرد ادبیات قرآنی آغاز کرد. این موضوع زمانی بیشتر درک می‌شود که در عصر کنونی و جامعه ملت‌های معاصر جای خالی نمایشنامه‌های برگرفته از قرآن را بهشت احساس کنیم؛ نمایشنامه‌هایی که با تأثیر از آیات الهی و جاودانه قرآن کریم می‌توانند تذکری باشد برای انسان‌های این عصر و ما را از طریق هنر به مقاهم و الای هستی پیوند دهد. بنابراین پاسخ به این سوال‌ها ضروری است.

آیا در قصه‌های قرآن عناصر دراماتیک وجود دارند و آیا این قصه‌ها امکان تبدیل شدن به نمایشنامه را دارند؟

بررسی و اثبات این نکته که آیا ساختار قصه‌های قرآنی قابلیت تبدیل شدن به یک نمایشنامه را دارند حائز اهمیت است. طبیعی است که به لحاظ موضوعی می‌توان از هر موضوع و اتفاقی برای نوشتن یک نمایشنامه استفاده کرد، اما بحث اصلی در اینجا یافتن کدها و نشانه‌هایی است که با ساختار و اجزای نمایشنامه‌نویسی ارتباط مستقیم دارند. اگر در قصه‌های قرآن عناصر ساختارگرایانه یک نمایشنامه وجود داشته باشد و اثبات شود، مرحله تبدیل شدن قصه به درام و نمایشنامه علمی‌تر و عملی‌تر خواهد بود.

آیا شخصیت‌پردازی و گفت‌وگو و فضای موجود در قصه‌های قرآن قابلیت اجرایی (کنش‌های درام) دارند؟ و کدام یک از قصه‌های قرآن قابلیت بیشتری برای تبدیل شدن به یک اثر نمایشی را دارد؟

با توجه به اینکه برخی از قصه‌های قرآن عناصر دراماتیک و مؤلفه‌هایی نزدیک‌تر به درام دارند و برخی دیگر از نظر فرم و شکل اجرایی ناقص‌ترند، به نظر می‌رسد تفکیک این دو گونه، راه را برای نمایشنامه‌نویس و محقق و پژوهشگر حوزهٔ نظریه‌پردازی سهل‌تر می‌کند.

تا چه حد می‌توان عناصر شناخته‌شدهٔ نمایشی را در قصه‌های قرآن بررسی کرد؟

پژوهشگر باید تمامی مؤلفه‌های تعریف‌شده و شناخته‌شده در ساختار درام را در قصه‌های قرآن بررسی کند؛ اینکه عناصری چون داستان نمایش، شخصیت‌پردازی، گفت‌وگوها (دیالوگ)، مقدمه‌چینی، گره‌افکنی، کشمکش، فضاسازی نمایشی، تعلیق، بحران، ستیز و چالش، فرود، و نتیجه‌گیری – که در مبانی ساختار ارسطوی وجود دارند – چگونه در یک نمایشنامهٔ قرآنی شکل پیدا می‌کنند. این عناصر ساختاری در نمایشنامه، طی قرون متمامی و از ابتدای تعریف و پیدایش آن‌ها، به مرور کامل شده‌اند و اینک به صورت مجموعه‌قواعد نمایشنامه‌نویسی جایگاه ویژهٔ خود را دارند.

کاربردها و ارزش‌های نظری

خداآوند در سرتاسر قرآن انسان‌ها را مخاطب قرار داده و به نیکی دعوت کرده و در مقابل از گناهان و فساد برحدزr داشته است. هدف نهایی از مطالعهٔ تحلیلی جنبه‌های دراماتیک قصه‌های قرآن ایجاد زمینه و کسب ساختار و دانش دراماتیکی در حوزهٔ ادبیات نمایشی است که طی آن بتوان با یافتن ساخت‌وساز‌هایی مجموعه‌قصه‌های قرآن را – که در ابعاد مختلف اخلاقی، آموزشی، فرهنگی، و اجتماعی

ارزش الهی و اعتباری دارند – به آثار نمایشی مورد استفاده مخاطبان تبدیل کرد.

این پیوند و همانندسازی قطعاً به احیای مضامین دینی و گسترش آن در ادبیات نمایشی خواهد انجامید؛ تحولی که در شرایط کنونی هنر و تئاتر ایران نیازی ضروری قلمداد می‌شود و به مثابة یک حرکت ملی می‌تواند در مقابله با تهاجم فرهنگی بیگانه تأثیرگذار باشد.
پیتر بروک^۱، کارگردان نامی فرانسوی، نمایشنامه کنفرانس پرندگان^۲ را براساس منطق الطیر عطار نیشابوری و با دراما تولوزی زان کلود کاریر^۳ به صحنه می‌برد و به این نمایشنامه در سرتاسر جهان توجه می‌شود؛ اما جماعت تئاتری ما همچنان به دنبال پیتر^۴، بکت^۵، آرمان گاتی^۶، برشت^۷، چخوف^۸، و شکسپیر^۹ است و آرمان او اجرایی از استریندبرگ^{۱۰} یا زان زنه^{۱۱} یا ایبسن^{۱۲} است. البته کسی منکر توانایی این نمایشنامه‌نویسان بزرگ جهان نیست، اما کاش علاوه بر اجرای این آثار خارجی، نیمنگاهی هم به گنجینه کهن و مالامال از معرفت ادبیات فارسی و فرهنگ غنی و انسان‌ساز اسلام هم داشته باشیم.

این مجموعه مرجعی کامل از قصه‌های قرآن است و ساختارهای نمایشی آن را در بر می‌گیرد، بنابراین طبیعی است که از دل این مجموعه پژوهشی و بنیادی مقالات متعدد و بی‌شماری استخراج شود. کاربرد دیگری که می‌توان بر این تحقیق متصور شد، این است که

1. Peter Brook

2. *The conference of the birds*

3. Jean Claude-Carriere

4. Harold Pinter

5. Samuel Beckett

6. Armand Gatti

7. Bertold Brecht

8. Anton Tchekhov

9. William Shakespeare

10. August Strindberg

11. Jean Genet

12. Henrik Ibsen

نویسنده‌گان، نمایشنامه‌نویسان، دانش‌پژوهان، دانشجویان، استادان، و هنرمندانی که در عرصه هنر فعالیت می‌کنند می‌توانند از آن استفاده کنند. کاربرد دیگر این پژوهش اجرای نمایشنامه‌هایی است با محتوای دینی که در نتیجه ارزش‌های انسانی را در حوزه تئاتر گسترش می‌دهد. امکان ترجمة این آثار و اجرای آن‌ها در خارج از کشور نیز به‌نوعی بازتاب فرهنگ اسلامی - ایرانی در سایر فرهنگ‌ها و کشورها خواهد بود. بنابراین اگر در جهان درام جست‌وجو کنیم، قطعاً جایگاهی درخور توجه خواهیم یافت و این به دست نمی‌آید مگر با بازگشت به فرهنگ خودی و استفاده از غنای سرشار آن.

پیشینهٔ پژوهش

با مرور و مطالعهٔ پژوهش‌های پیشین، به نظر می‌رسد هیچ پژوهشی تاکنون به طور مفصل و با این عنوان به این موضوع نپرداخته است؛ اگرچه پژوهش‌های پراکنده‌ای به صورت کلی دربارهٔ جنبه‌های هنری در قرآن یا بررسی یک یا چند نمونه از قصه‌های قرآنی انجام شده است که در ردهٔ موضوع این پژوهش قرار می‌گیرند.

در پژوهش‌های انجام‌شده چند نکته کلی وجود دارد که عبارت‌اند از:

۱. بررسی مفهوم هنر در اسلام و دیدگاه‌ها دربارهٔ هنر اسلامی؛
۲. تلخیص و دوباره‌نویسی قصه‌های قرآن با فرم‌ها و شکل‌های متفاوت، از ساده‌ترین شکل نگارش قصه‌ها برای کودکان و نوجوانان گرفته تا پیچیده‌ترین و سنگین‌ترین نثر ادبیات کهن؛
۳. بررسی وجود حکمت، هنر، و زیبایی در قصهٔ یوسف^(۴)؛
۴. رویکردهای اخلاقی و تأکید بر تفاسیر قصه‌ها و روایت‌های تاریخی؛
۵. نحوه نگارش قصه‌ها و تقسیم‌بندی آن‌ها؛

۶. اشارات فنی به قصه‌های قرآن با تأکید بر روایت و خطوط پیوسته داستانی؛
۷. تفکیک قصه‌های اصلی و فرعی و جداول مربوط به قصه‌های قرآن؛
۸. تأکید بر مفاهیم اخلاقی، پند و موعظه، ساختار و روایت در قصه‌ها، و ریخت‌شناسی قصه‌های قرآن؛
۹. بررسی و تفسیر قصه‌های قرآنی به لحاظ شکل و فرم بیانی؛
۱۰. ساختار فنی و هنری در واژگان و شان نزول آیات در قصه‌های قرآن؛
۱۱. محدود بودن بررسی و عنوانین قصه‌ها.

مخاطبان پژوهش

در یک جمع‌بندی کلی و براساس مفاهیم و موضوعات مطرح شده در این پژوهش، مخاطبان آن به شرح ذیل تقسیم می‌شوند:

- دانشجویان، محققان، استادان، نمایشنامه‌نویسان، و پژوهشگران مباحث نظری در عرصهٔ تئاتر و ادبیات نمایشی؛
- پژوهشگران عرصه‌های مذهبی و علمی و هنری در دانشگاه‌ها و مؤسسات پژوهشی و مرکز فرهنگی و حوزه‌های علمیه و دانشگاه‌ها؛
- معلمان و دانش‌آموزان؛
- دستگاه‌های مرتبط با حوزه‌های علوم قرآنی و حوزه‌های هنر، مثل وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان تبلیغات اسلامی، صدا و سیما، جمهوری اسلامی، و مرکز و آموزشگاه‌های هنری؛
- مؤسسات تحقیقاتی و پژوهشکده‌های هنری و علوم اسلامی و علوم انسانی؛
- مدیران اجرایی نظام‌های آموزشی و فرهنگی و هنری.

فصل اول

پیشینہ

مقدمه

تعلیم و تربیت و الگوسازی در زندگی بشر، همواره از دغدغه‌های اصلی علماء، دانشمندان، و نظریه‌پردازان دینی و اجتماعی بوده است؛ حتی در جوامع غیرمذهبی و لاییک و ماتریالیستی نیز توجه به تعلیم و تربیت و قوانین و علوم مرتبط با زندگی اجتماعی و شهرنشینی و نیز تنظیم الگوهای مورد نظر برای جوامع از مهم‌ترین فعالیت‌های نظریه‌پردازان غربی است. در فرهنگ شرقی و ایرانی - اسلامی، در کتب مذهبی و اخلاقی، چه در عصر بعد از ورود اسلام به ایران و چه در دوره قبل از اسلام، توجه و اهمیت بسیاری به مفاهیم اخلاقی و تعلیم و تربیت داده می‌شد. در تاریخ ادبیات پیش از اسلام نیز این دقت نظر در قالب آثار به جامانده وجود دارد؛ آثاری که مفاهیم انسان‌سازی و معرفت بشری و توجه ویژه به رفتارهای انسانی و اخلاقی و اجتماعی و آداب زیستن بهوضوح در آن‌ها دیده می‌شود.

دین اسلام سرشار از نشانه‌هایی است که در آن‌ها توجه پیش از حد به اخلاق و انسانیت موج می‌زند و در قرآن کریم، همه این روایتها و آیات بر مبنای هدایت و رستگاری بشر نازل شده است. پیامبر گرامی اسلام نیز بر انگیخته شد تا مکارم اخلاق را در حد اعلا برای بشر به ارمغان آورد.

در فرهنگ غنی اسلام، تعلیم و تربیت جایگاهی ویژه دارد که از طرق مختلف و در دین مبین اسلام و در تمامی احادیث و روایت‌ها و تفاسیر به آن پرداخته شده است.

تئاتر نیز از بدو پیدایش همواره به دنبال تأثیرگذاری بر مخاطب بوده است. این تأثیرگذاری در قالب هنر و به صورت غیرمستقیم و پرهیز از شعار و در قالبی نمایشی دقیقاً همان کارکردهای اخلاقی و آموزشی و تربیتی را به تماشاگران انتقال می‌دهد.

جایگاه هنر و در این پژوهش ادبیات نمایشی و حاصل و فرایند اجرایی آن، یعنی تئاتر، از مهم‌ترین راهکارهایی است که در جوامع بشری امکان رشد و آموزش تمامی جنبه‌های معرفتی بشر را داراست. وصل شدن به سرچشمه اصلی توحید و معرفت، یعنی قرآن، از طریق قصه‌های ارزشمند آن در قالب نمایشنامه شرایطی را فراهم می‌آورد تا به زیباترین شکل ممکن بتوان پند و اندرز و ظرفیت‌های اخلاقی موجود در قرآن کریم را در اختیار مخاطبان قرار داد. پژوهش‌های قبلی در حد خود تأثیرگذار بوده‌اند، اما به نظر می‌رسد هنوز هم نیازی شدید به گسترش این تحقیقات وجود دارد. تنوع و گستردگی پژوهش‌ها می‌تواند در راه کارهای تازه برای اهل تئاتر و در درجه اول نمایشنامه‌نویسان تأثیرگذار باشد تا با نوشتن نمایشنامه‌هایی براساس قصه‌های قرآن بتوانند به این گوهر الهی ادای تکلیف کنند.

«آفرینش هنری در قرآن» (سید قطب، ۱۳۵۹)

سید قطب، از طریق تصاویر ذهنی خود و جاذبه‌های تصویری کلام خداوند، طی یادداشت‌هایی در یکی از مجلات با عنوان «آفرینش هنری در قرآن» به این دنیا پر رمز و راز وارد می‌شود. به نظر می‌رسد نوعی احساس تعقل و فضاسازی هنری ذهن او را مشغول

می‌کند و به تدریج از طریق احساسات و عواطف تصویری به فضای تعقل و واقعیت‌های علمی و فنی و هنری قرآن راه می‌یابد. افسون قرآن و راز جاذبه آن مقدمه‌ای است که نویسنده را به تحقیق و پژوهش بیشتر رهنمون می‌کند. در نخستین واکنش، نویسنده تصویر هنری در قرآن را آمیزه‌ای از رنگ و جنبش و موسیقی و زنگ کلمات و نغمه عبادات می‌داند و در قالب آیاتی از قرآن به شرح و بررسی و تحلیل این واژه‌ها می‌پردازد. از دید سید قطب، تجسم توصیفات کلامی و ریتم و ضربahnگ واژگان و نمادها و نشانه‌های بصری و فرم و شکل و فضایی که کلمات بر اثر هم‌جواری ایجاد می‌کنند، احساس و لطافت یا فضایی هشداردهنده را برای مخاطب به ارمغان می‌آورد. نویسنده، در ادامه جست‌وجوی خود، به مفهوم هماهنگی هنری در جایگزینی کلمات، موسیقی حاصل از کلمات، ریزه‌کاری در ادبیات عرب، و تناسب و تسلسل معنوی کلمات می‌پردازد. او معتقد است داستان‌های قرآن در خدمت اغراض دینی است اما به علت قدرت تعبیر و عظمت تصویر به لحاظ هنری کامل است. او معتقد است که قصص بر وزن عسَس – یعنی رمان یا حوادث خیالی – نیست، بلکه به معنی سرگذشت و ماجراهی واقعی است و قصص را می‌توان مترادف با روایت نیز برشمرد و جمع قصص اطلاق صحیحی نیست.

سید قطب در ادامه نوشتار خود به نقش داستان در قرآن می‌پردازد و اثبات وحی و رسالت، منتبه بودن همه ادیان به منبع الهی، تأکید بر یگانگی دین و نحوه یکسان دعوت پیامبران و یاری آن‌ها و نابودی دشمنان، هشدار و بشارت، نعمت خداوند، و بیان قدرت خدا در امور خارق عادت را از تأثیرات داستان برمی‌شمارد.

ویزگی‌های هنری داستان، تصویر در داستان، و شخصیت‌نگاری از دیگر مباحثی است که سید قطب با اشاره به آیات قرآنی آن‌ها را

در قصه‌های قرآن بررسی می‌کند؛ هرچند این بررسی بسیار محدود و گریز به چند داستان بیشتر نیست و اشاراتی کوتاه به آیاتی از سوره‌های قرآن و مربوط به داستان ابراهیم^(ع)، آدم^(ع)، نوح^(ع)، صالح^(ع)، مریم^(س)، و موسی^(ع) است. آفرینش‌های هنری در قرآن، با توجه به دوره‌ای که به تحریر درآمده و چاپ شده، و نیز ترجمة محمدمهدی فولادوند (نشر بنیاد قرآن، ۱۳۵۹) از پژوهش‌های اولیه‌ای اند که می‌توانند محققان دیگر را در ادامه این مسیر یاری دهند.

«اسلام و هنر» (بوستانی، ۱۳۷۱)

اسلام و هنر از آثار ارزشمندی است که محمود بوستانی در عرصه پژوهش‌های مرتبط با هنر دینی و قرآنی به رشتۀ تحریر درآورده است. این کتاب در دو بخش اصلی، یعنی بررسی عمومی هنر، و هنر و ادبیات اسلامی، و در فصول گوناگون به تعاریف و جایگاه هنر و هنر اسلامی می‌پردازد.

نویسنده، در بخش نخست، با عنوانین تخیل و تصویر، عاطفه، آهنگ، ساختار، هنر و اشکال هنری، هنر و مکاتب هنری، ارزیابی و نقد ادبی و هنری، انواع نقد، و درنهایت تاریخ ادبیات و هنر، تعاریف خود را از مقوله‌های هنری بیان می‌کند. شعر، هنرهای تجسمی، داستان، نمایشنامه، خاطره‌نویسی، نقاشی، و پیکرتراشی نیز از دیدگاه اسلامی نقد و بررسی می‌شوند.

متون قرآنی، داستان در قرآن و ساختار آن، گفت و گو، تعلیق، داستان‌های محیطی و شخصیت، خطبه‌ها، نوشته‌ها، و خاطرات از عنوانینی اند که نویسنده در بخش هنر و ادبیات اسلامی به آن‌ها پرداخته است. ساختار هندسی سوره‌های قرآن، داستان در قرآن، تصویر در قرآن، و آهنگ در قرآن در بخش‌های متون قرآنی بیان شده و نویسنده

خطوط هماهنگ و همجهت سوره‌ها و پیوند هر بخش یا هر داستان را با قبل و بعد از خود، نمونه‌ای از ساختار هندسی سوره‌های قرآن می‌داند. ساختار و ترسیم اشخاص، محیط، حوادث، و گفت‌وگو از دلایل مهم نویسنده در داستانی بودن سوره‌های قرآن است و آواهای نظم‌یافته در قالب قافیه در آیه‌ها که ختم می‌شود و تجانس میان حروف از ویژگی‌های آهنگ در قرآن است که نویسنده به آن اشاره داشته است. از دیدگاه نویسنده داستان‌های مطرح شده در قرآن نوعی از طرح حقیقی واقعیت است که با حالت عملی آن مناسب است.

غافلگیری، زمان ذهنی، قهرمان داستان، و گفت‌وگو و انواع آن نیز در فصل متون قرآنی با ذکر مثال‌هایی از قصه‌های قرآن بیان شده است. غافلگیری در سوره ابراهیم^(ع) و تبدیل آتش به گلستان، زمان ذهنی در قصه اصحاب کهف و داستان سلیمان^(ع)، قهرمانان داستان در قصه‌های پیامبران، مثل آدم^(ع)، ابراهیم^(ع)، موسی^(ع)، فرعون، آل فرعون، و یوسف^(ع)، و نیز تنوع شخصیت‌ها (شخصیت‌های ماورایی مثل فرشتگان) همه و همه از ویژگی‌های مذکورند.

از دیدگاه نویسنده در قصه‌های قرآنی چند نوع گفت‌وگو وجود دارد؛ مثل گفت‌وگو با خود (داستان ابرار، ده: ۵۱۵)، گفت‌وگوی درونی (داستان قabil، مائد: ۳۱)، گفت‌وگوی دو مخاطب (داستان نوح^(ع)، نوح: ۱)، گفت‌وگوی گروهی (جن: ۱۰-۱)، گفت‌وگوی نمایشی (مؤمن: ۲۸-۲۸)، گفت‌وگوی غیبی، گفت‌وگوی خداوند و موسی^(ع) (طه: ۲۱-۲۷)، گفت‌وگو با فرشتگان، و گفت‌وگوی فرشتگان با زکریا (آل عمران: ۳۹).

در کتاب اسلام و هنر و در بخش دوم تا حدودی با مفهوم هنر و ادبیات نمایشی و جنبه‌های دراماتیک قصه‌های قرآن در قالب مثال‌هایی از قصه‌های متعدد قرآن آشنا می‌شویم.

«اشارات فنی به قصه‌های قرآن» (ولیزاده، ۱۳۷۸)

در این کتاب نویسنده به نقد و بررسی قصه‌های قرآن می‌پردازد. از نظر او داستان‌های فرعی و اصلی قصهٔ یوسف^(۴) اجزایی هماهنگ دارند و همهٔ اجزاء این قصه تابع محور فکری واحدی است. پژوهشگر، در قالب مثال‌های متعددی که درباره بعضی از قصه‌های قرآن مطرح می‌کند، به جنبه‌های روایت و خطوط پیوستهٔ داستانی قصه‌ها می‌پردازد.

از دیدگاه نویسنده هیچ‌یک از داستان‌های قرآن براساس خیال‌پردازی یا شخصیت‌های فرضی نیست. شیوهٔ قرآن در بیان قصه‌های عاشقانه بسیار لطیف و عبرت‌انگیز است و به صورت نمادین و سمبولیک طراحی شده است.

بیشترین داستان‌های قرآن دربارهٔ موسی^(۴) و قوم بنی اسرائیل و فرعونیان است و در مرحلهٔ بعد داستان‌های ابراهیم^(۴)، عیسی^(۴) و مریم^(۵) بیشتر مطرح شده‌اند.

«جلوهٔ دراماتیک قرآن کریم؛ با تکیه بر احسن‌القصص» (سعید شاپوری، ۱۳۸۶)

نویسنده در این پژوهش به بررسی و تحلیل جنبه‌های دراماتیک در قصه‌های قرآن پرداخته و با تأکید بر قصهٔ یوسف^(۴)، شانه‌ها و کدهای مرتبط با این داستان را به لحاظ عناصر دراماتیک و نمایشنامه‌نویسی بررسی کرده است.

اهمیت قصه، هدف از قصه‌گویی، چگونگی قصه‌گویی در قرآن کریم، شأن نزول سورهٔ یوسف^(۴)، ویژگی‌ها و جلوه‌های داستانی این سوره، و بررسی احسن‌القصص در فی حقیقت‌العشق و مثنوی مولوی نیز عنوانین مرتبط با مبحث ادبیات داستان‌پرداز کلاسیک فارسی است.

پژوهشگر مقایسه‌ای نیز بین قصه یوسف^(۴) در قرآن و تورات انجام داده و به بررسی وجود گوناگون هر دو روایت پرداخته است. در فصل پنجم، با عنوان «جلوه‌های دراماتیک قرآن کریم» به ویژگی‌های قصه‌ها پرداخته و سپس به موضوع «تجلى» در «قصه‌های قرآن و شخصیت» و «طرح یا کنش داستانی» در قصه اشاره کرده است.

نویسنده در فصل ششم به تعزیه و جلوه‌ها و حضور قصه‌های قرآنی در تعزیه و تئاتر و سینما اشاره کرده است. در مبحث الگوی ساخت دراماتیک قصه یوسف^(۴) نیز، ضمن معرفی انواع روش‌ها، به بحث و بررسی در مورد دو روش وحدت‌گرایانه و کثرت‌گرایانه پرداخته است.

بررسی جلوه‌های دراماتیک قرآن کریم با تکیه بر داستان حضرت یوسف^(۴) از پژوهش‌هایی است که در آن نویسنده توانسته است بخش‌های مهمی از دیدگاه و نظرهای فنی خود را براساس داستان یوسف^(۴) بیان کند.

سعید شاپوری از پژوهشگرانی است که علاوه بر تحقیق در مورد قصه‌های قرآن و آثار دینی، در نوشتتن فیلم‌نامه و نمایشنامه نیز از این تجربیات استفاده کرده و آثاری دینی را به رشتۀ تحریر درآورده است که نشان‌دهنده شناخت نظری او و درنهایت استفاده کاربردی از پژوهش‌هاست. از نمایشنامه‌های نویسنده در مورد قصه‌های قرآن، نمایشنامه «بقره» است که به داستان کشته شدن گاو در سوره بقره می‌پردازد و از ساختاری جذاب برخوردار است.

«بررسی قصه یوسف^(۴) در قرآن و ادبیات فارسی با تکیه بر شخصیت‌پردازی» (مسوری، ۱۳۷۷)

این پایان‌نامه با دو هدف اصلی به تحریر درآمده است. در این

نوشتار، در مرحله نخست شناخت منابع ادبیات فارسی و قصه‌های قرآن (قصه یوسف^[۴])، و در مرحله دوم بررسی امکان استفاده از این پژوهش برای نگارش نمایشنامه مدنظر بوده است.

نویسنده در پژوهش مورد نظر در چهار فصل و یک دیباچه به بررسی تطبیقی قصه یوسف^[۴]، نشانه‌شناسی این قصه، بررسی داستانی قصه یوسف^[۴] و بررسی دراماتیک این قصه پرداخته است. در دیباچه نیز نویسنده درباره قصه یوسف^[۴] و زلیخا جست‌وجویی در ادبیات منظوم ایران انجام داده است. بررسی شخصیت‌پردازی در قصه یوسف^[۴] و مقایسه آن با ویژگی‌های شخصیت‌پردازی در ادبیات نمایشی از دیگر فرازهای مهم این پژوهش است.

نویسنده در شرح مبسوطی سعی کرده است تمامی وقایع موجود در قصه یوسف^[۴] را براساس اشعار شاعران ایران‌زمین مقایسه کند و در این راه از اشعار شاعرانی چون حافظ، سعدی، مولانا، عطار نیشابوری، جامی، فردوسی، خواجه مسعود قمی، محمد منافی، و میرزا هادی سود جسته است. پژوهشگر، در مسیر قصه یوسف^[۴] و به تناوب و براساس حوادث موجود در قصه، اشعار مربوط به آن حادثه را نقل کرده است.

در مبحث نشانه‌شناسی نیز، با توضیحاتی که درباره علم نشانه‌شناسی و تعاریف و تاریخچه آن قید شده، نویسنده به بررسی نشانه‌های زبانی و تصویری در قصه یوسف پرداخته است. و در بخش‌های متفاوت این قصه، به موضوعاتی چون نشانه‌های رمزی، در تمامی خواب‌های مربوط به یوسف^[۴] در قصه، نشانه‌های مکانی، مثل چاه یوسف، زندان یوسف، نشانه‌های مرتبط با اجسام و اشیا، مثل پیراهن یوسف، جام پادشاهی – که در وسایل بنیامین قرار داده می‌شود – و نیز نشانه‌هایی چون ارقام و اعداد – که در قصه یوسف

بهوفور دیده می‌شود – سه روز در چاه بودن یوسف، چهل سال گریستن یعقوب به سبب دوری از یوسف، تغییراتی که در هفت سال در زندگی یوسف به وجود می‌آید، هفت سال حضور یوسف در خانه زلیخا، هفت گاو فربه و گاو لاغر در خواب و تعبیر خواب یوسف، هفت خوشة سبز و هفت خوشة خشک، و هفت سال قحطی و هفت سال فراوانی اشاره شده است.

در بحث تحلیل دراماتیک قصه یوسف، نویسنده با استناد به کدهای ادبیات دراماتیک به بررسی عناصر مهم نمایشنامه‌نویسی، چون تم، طرح داستانی، تعریف، نقطه شروع، شخصیت، تضاد، کشمکش، گره‌افکنی، بحران، تعلیق، گفت‌وگو، نقطه اوج، گره‌گشایی، و فرود پرداخته و با ذکر مثال‌هایی در هر بخش، امکان نگارش نمایشنامه از قصه یوسف^(۴) را بیان کرده است.

پژوهش مورد نظر اگرچه به بررسی عناصر شعر، قصه، داستان، و کارکردهای ادبیات نمایشی پرداخته است، از قصه‌های قرآنی فقط قصه یوسف^(۴) را مدنظر قرار داده و ارجاعاتی به سایر قصه‌های قرآنی ندارد.

«پژوهشی در جلوه‌های هنری داستان‌های قرآن» (البستانی، ۱۳۷۲) محمود البستانی از دانشمندان علوم قدیم و جدید است که با تسلط کامل در فقه و تفسیر توانسته است مجموعه‌ای کم‌نظیر از داستان‌های قرآنی را از منظر جلوه‌های هنری بررسی کند. او که دکتری ادبیات از دانشگاه قاهره دارد، به زعم خوبیش، در دو جلد داستان‌های قرآنی را بی کم و کاست براساس وقایع تاریخی بیان و تحلیل کرده است. نویسنده در جلد اول کتاب، ضمن بررسی و تحلیل سوره‌های بقره، آل عمران، مائده، اعراف، هود^(۴)، یوسف^(۴)، کهف، و داستان‌های مربوط

به این سوره‌ها، مثل داستان آدم^(ع)، گاو در سورة بقره، طالوت، نمرود، ابراهیم^(ع)، زن عمران، مریم، ذکریا و یحیی، عیسی^(ع)، مباھله، موسی^(ع)، هایل و قabil، عیسی^(ع) و حواریون، اعراف، نوح^(ع)، هود^(ع)، یوسف^(ع)، اصحاب کھف، صاحب دو باغ، ذوالقرنین، و موسی^(ع) را بیان کرده است. گفت و گو، شخصیت پردازی، توانایی خداوند در زنده کردن دوباره مردگان، جابه‌جایی زمان و قوع ماجرا، مبهم بودن حادثه‌ها از نظر زمانی، ساختار هندسی داستان‌ها، بیان معجزات نمایش در نمایش، رؤیا، خواب، تسلسل رویدادها، آزمون، ابهام، فضا، و مکان از مباحث مطرح شده در تحلیل سوره‌های قرآن است که به این داستان‌ها پرداخته‌اند.

در جلد دوم کتاب نیز در سورة طه، داستان موسی، در سورة انبیاء، داستان ابراهیم، در سورة نمل، سلیمان و صالح، در سورة قصص، موسی و قارون، در سورة سبا، سبا و سلیمان، در سورة یس، اصحاب قریه، در سورة صافات، یونس، در سورة ص، داود و سلیمان و ایوب، در سورة غافر، مؤمن آل فرعون، در سورة الرحمن، بهشت‌های چهارگانه، در سورة واقعه، سابقون و اصحاب یمین، در سورة قلم، صاحبان باعث، در سورة نوح، نوح، در سورة جن، داستان اسلام آوردن جن، در سورة انسان، داستان نیکان، و در سورة فیل داستان اصحاب فیل نقد و بررسی شده است.

پژوهشی در جلوه‌های هنری داستان‌های قرآن نیز مطالعه‌ای است که می‌تواند مخاطب و محقق علاقه‌مند به ادبیات نمایشی و نمایشنامه‌نویسی را تا حدودی با بعضی از ظرفیت‌های نمایشی، مثل شخصیت پردازی، گفت و گو، و مکان و فضای نمایشی در قصه‌های قرآن، آشنا کند. یکدستی و روانی متن و ترجمه از ویژگی‌های این اثر است که مخاطب به راحتی با آن ارتباط برقرار می‌کند.

«پژوهشی در قصه اصحاب کهف» (ستاری، ۱۳۷۶)

روایت مسیحیت از اصحاب کهف، یا داستان هفت‌خفتگان، بیش از دویست دست‌نویس دارد که به هشت زبانِ عربی، یونانی، لاتین، حبشی، قبطی، ایرلندی، و ارمنی موجود است. سه مضمون اصلی روایت شهادت بر ایمان، مرگ، و رستاخیز است. در قصه مسیحیت، بیدار شدن هشت جوان پس از خواب چند صد ساله به تابش نور مسیح تعبیر شده است. در سوره کهف، همین قصه به گونه‌ای دیگر روایت می‌شود و از تعداد اصحاب و همین‌طور سال‌هایی که در خواب بوده‌اند آماری ارائه نشده است.

بخش اصلی تحلیل نویسنده به نحوه خواب اصحاب کهف و وضعیت هوا و آب و باد و خورشید و زنده ماندن آن‌ها در حالی که خواب بوده‌اند اختصاص می‌یابد.

نویسنده به مفهوم رستاخیز به منزله اصلی‌ترین نماد و نشانه قصه اصحاب کهف اشاره می‌کند و این مفهوم را از دیدگاه عرفانی و عرفای نیز بررسی می‌کند و معتقد است که اصحاب کهف مانند اولیا هستند و این خواب نمونه‌ای از حال و بیداری اولیا را نشان می‌دهد.

مفهوم رمزی غار نیز از بخش‌های دیگر این تحلیل و بررسی است، زیرا غار جای برگزیده و دلخواه هر کیش و آیینی است که به مرگ و زایش و زندگی پس از مرگ باور دارد. سیر از محسوس به ماوراء و گذر از ظاهر به باطن در قصه اصحاب کهف راز و رمز حجاب‌گونه قصه است.

نویسنده در بخش دیگری از پژوهش به نقل روایات داستانی از خواب‌هایی چون اصحاب کهف پرداخته و نمونه‌هایی از فرهنگ‌های گوناگون را ارائه داده است؛ همچون رمان‌ها و داستان‌هایی از نویسندان بزرگی چون ساموئل بکت، و توفیق الحکیم، که